

Кочерган 2000: Кочерган, М. П. Вступ до мовознавства. Загальні питання мовознавства. Фонетика і графіка. Лексика і фразеологія. Граматика. Мовна типологія [Текст] / М. П. Кочерган. – К.: ВЦ «Академія», 2000. – С. 155-224. – (Підруч. для студ. філол. спец. вищ. закл. освіти).

Краснобаєва-Чорна 2009: Краснобаєва-Чорна, Ж. В. Моделювання терміносистеми української фразеології: словник фразеологічних термінів сучасної української мови [Текст] / Ж. В. Краснобаєва-Чорна // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Т. 22 (61). № 4 (2). Филология. – Социальные коммуникации. – Симферополь : Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского, 2009. – С. 197-201. – Бібліогр.: с. 200-201.

Мацько, Сидоренко 1998: Мацько, Л. І., Мацько, О. М., Сидоренко О. М. Українська мова [Текст] / Л. І. Мацько, О. М. Мацько, О. М. Сидоренко. – К. : Либідь, 1998. – С. 180-272. – (Навч. посіб.).

Пономарів 2008: Пономарів, О. Д. Сучасна українська мова [Текст] / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 2008. – С. 213-289.

Прадід 2006: Прадід, Ю. Ф. Значення фразеологізму та його тлумачення в словнику (на матеріалі іменникових фразеологізмів) [Текст] / Ю. Ф. Прадід // У царині лінгвістики і права. – Симферополь: Еліньо, 2006. – С. 76-80.

Різун, Шевченко 1997: Різун, В. В., Шевченко, Л. Ю. Сучасна українська мова [Текст] / В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко. – К. : Либідь, 1997. – С. 315-395.

СУЛМ 2006: Сучасна українська літературна мова [Текст] / М. Я. Плющ (ред.). – К. : Вища школа, 2006. – С. 274-346.

СФУМ 2003: Словник фразеологізмів української мови / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук (ред.). – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.

В статтє раскрыто специфику семантико-грамматической классификации фразеологических единиц. Разработано структуру словарной статьи для «Словаря фразеологических терминов современного украинского языка» на примере базовых терминов микротерминополя «семантико-грамматическая классификация фразеологизмов».

Ключевые слова: семантико-грамматический разряд ФЕ, фразеологизм адвербиальный / фразеологизм наречный, фразеологизм адъективный, фразеологизм-междометие, фразеологизм глагольный, фразеологизм-местоимение, фразеологизм интеръективный, фразеологизм субстантивный.

The peculiarity of semantically-grammatical classification of phraseological units is revealed in the article. The structure of dictionary article for Dictionary of phraseological terms of modern Ukrainian on material of the basic terms of microtermfield semantically-grammatical classification of phraseological units is adopted.

Keywords: semantically-grammatical class of phraseological units, adverbial phraseological unit, adjectival phraseological unit, interjectional phraseological unit, verbal phraseological unit, pronoun phraseological unit, substantive phraseological unit.

Надійшла до редакції 19 січня 2010 року.

Світлана Лугава

ББК 81-3 Л 86

УДК 811.161.2.374

ЛОКУСИ НА ПОЗНАЧЕННЯ МЕДІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Обґрунтовано актуальність розгляду лексики на позначення медіального простору та дефініцію терміна «локус», з'ясовано основні критерії її ідентифікації в словниковому складі сучасної української мови, виділено та проаналізовано рівні лексико-семантичної структури, яку утворює ця лексика.

Ключові слова: лексика, лексична семантика, локус, лексико-семантична група, медіальний простір.

Уявлення про простір у житті кожної людини завжди займало принципово важливе місце. Адже поняття про світ сприяє її здатності до самоідентифікації та самореалізації, допомагає її пізнанню та виживанню в непростих умовах реальності. У філософії простір вивчали Платон, Арістотель, Е. Кант, Г. Лейбніц, М. Гайдегер, Г. Сковорода, Й. Гейзінга, Г. Башляр. У мовознавстві проблематику реалізації просторових уявлень аналізували в етнолінгвістиці, лінгвокультурології, словотворі та лексичній семантиці такі вчені, як О. Кубрякова [Кубрякова 2000], Н. Клименко [Клименко 2000], Я. Закревська [Закревська 1976] та ін.

Локуси [ЛРС: 307] – лексеми, що позначають узагальнені та конкретизовані об'єкти або образи ідеальної та фізичної просторової дійсності. Лексична семантика цих номінацій експлікує особливості ідентифікації та диференціації людиною простору. Особливої уваги заслуговують погляди на поняття простору В. Красних. Автор виділяє в просторі між світами межу, яка є цілим «проміжним світом» (де свої сили та можливості й ворожі перебувають ще у відносно безпечній рівновазі) [Красних 2003: 301–302]. Остання теза є важливою.

Адже проміжний світ як межу описує також В. Топоров [Топоров 2004: 19–34], В. Жайворонок [Жайворонок 2006: 196] та Ю. Степанов [Степанов 1997: 102–105]. Проте слова на позначення простору, що об'єднує два світи, два пункти, у лексичній семантиці ще не розглядали як номінації медіального простору. Назви межі, шляхів або взагалі не виділялися як локуси, або ідентифікувалися як назви географічних об'єктів (за топографічним принципом) [Бичко 1983; Громко 2000; Сірик 1998]. Тому дослідження лексичної семантики локусів на позначення медіального (межового) простору актуальне.

Лексичну семантику назв шляхів сполучення (що об'єднані спільним поняттям «дорога» («смуга землі або її замінича»)) вивчав у синхронії та діахронії З. Бичко [Бичко 1983]. Вчений дослідив лексико-семантичні парадигми назви доріг, вулиць, стежок, субалтерних дорожніх об'єктів (мостів, переходів) і синонімічні ряди, які вони утворюють. У синхронії та діахронії семантичні структурні особливості, частоту вживання назв доріг (також мостів та гідротехнічних об'єктів) аналізувала С. Сірик [Сірик 1998]. Ці номінації вона поділяє на: назви наземних доріг, назви наземних шляхів сполучення. Т. Громко описала номінації шляхів сполучення в лексико-семантичній групі (далі – ЛСГ) «дорога і стежка» в межах тематичного системного утворення на позначення рельєфу [Громко 2000].

Варто відзначити, що семантика номінацій шляхів сполучення як виду медіального простору в сучасній українській мові значно ширша й не має безумовної пов'язаності з землею, та з рельєфом зокрема. Існують повітряні, водні й навіть міжпланетні шляхи.

Отже, об'єктом дослідження обираємо локуси на позначення медіального простору сучасної української мови, а предметом – лексичну семантику цих номінацій. Оскільки «Словник української мови» в 11 томах на сьогодні є найавторитетнішою лексикографічною працею тлумачного типу в Україні, він став джерелом матеріалів нашого дослідження.

Актуальність аналізу лексики в системному аспекті зумовлює мету цієї статті: з'ясувати специфіку лексичної семантики локусів на позначення медіального простору сучасної української мови.

Різні види медіального простору знаходять своє відображення в лексиці сучасної української мови. Виходячи із характеристик поняття межі в сучасній лінгвістиці як окремої проміжної зони між двома світами (зокрема між своїм та чужим), розглядаємо проміжну територію, межу та шляхи як види медіального простору. Локуси, що позначають їх, формують ЛСГ «Межа», «Територія між одиницями території» та «Шлях». Новизна цього дослідження полягає в аналізі згаданих парадигм у рамках структури мікрополя «Медіальний простір». Розглянемо їх.

Семантику місцевості, що розташована між іншими територіями, представляють номінації, що позначають дуже різноманітні аспекти території: *межиріччя* («Простір, місцевість між двома річками») [СУМ IV: 667], *чисте поле* (нар. – поет. «Нічим не зайнята поверхня, поле») [СУМ XI: 332], *державно-буфер* («Проміжна держава, що послаблює зіткнення протилежних сил») [СУМ II: 266], *нейтрал* («Нейтральна держава») [СУМ V: 326], *пладарм* («Місцевість, район, де готується та розгортається військова операція») [СУМ VI: 571] та ін. Сема 'проміжна місцевість' є для них інтегральною. Порівняно з рештою ЛСГ цього мікрополя, ЛСГ «Територія між одиницями території» репрезентована надзвичайно малою кількістю номінацій. Ці слова, як назви краю, державних утворень, входять також до підгрупи «Місцевість за територіальним поділом» лексико-семантичної групи (далі – ЛСГ) «Територія». Невелика кількість локусів на позначення медіального простору як території пов'язана, на нашу думку, з незначною поширеністю поняття про проміжний край, державу в соціумі, внаслідок чого відсутня багатогранна його лексикалізація в мові. Ця ЛСГ слів, що належить до мікрополя «Медіальний простір», репрезентує поділ місцевості за територіальним та політичним принципами.

Медіальний простір може «звужуватися» до смуги, що має певну ширину та обмежується значно більшими територіальними утвореннями. Водночас він виконує функції лімітування та захисту місцевості, яка перебуває в середині. Тому інтегральною семантичною ознакою для локусів, що позначають цей вид медіальності (ЛСГ «Межа»), стала сема 'проміжна смуга простору'. Наприклад, це такі слова: *межа* («Вузька цілинна смуга між полями, що є водночас і польовою стежкою або шляхом») [СУМ IV: 667], *кордон* («Межа, що розділяє території держав») [СУМ IV: 286], *лінія* («Смуга, справжня або уявна, яка визначає межу», *заст.* «Кордон якої-небудь держави») [СУМ IV: 518], *межник* («Межа») [СУМ IV: 667], *суголовок* («Межа між двома полями у вигляді незасіяної смуги; польова стежка») [СУМ IX: 821]. Таким чином, локуси на позначення межі передають семантику спеціально виділеного проміжку простору між іншими просторовими об'єктами, що виконує службову функцію. Як бачимо з наведених прикладів, одне зі значень слова *межа* – «стежка, доріжка».

Найбільш кількісно репрезентованою та диференційованою є лексика на позначення такого виду простору, як шляхи сполучення (ЛСГ «Шлях»). Шлях є смугою простору, що об'єднує два певні пункти, локалізується в об'ємному або площинному просторовому об'єкті. Паралельно він може виконувати функцію межі (хоча здійснення лімітування не є його основною рисою). У переважній більшості випадків, він штучно утворений. Розглянемо цю групу лексики.

Найзагальнішу семантику серед локусів на позначення шляхів мають, зокрема, лексеми *дорога* («Смуга землі, по якій їздять і ходять») [СУМ II: 378], *шлях* («Стуга землі, призначена для їзди та ходіння») [СУМ XI: 493]. Їхньою інтегральною семантичною ознакою є сема 'шлях'. Особливість цієї лексико-

семантичної підгрупи слів (далі – ЛСПГ) полягає у відсутності сем, що диференціюють її. Номінації, що входять до неї, виступають гіперонімами щодо решти локусів на позначення шляхів та утворюють ядро ЛСГ «Шлях». Інші ЛСПГ становлять периферію цієї ЛСГ.

Шлях може лежати в однорідному та неоднорідному середовищі: підземному, наземному, водному, повітряному, космічному. ЛСМГ, що об'єднує номінації шляхів у цих середовищах, має інтегральну семантичну ознаку 'вид середовища, у якому локалізовано шлях'. Наприклад, розглянемо такі слова: *сухопуття* («Шлях по суші») [СУМ IX: 869], *галерея* («Довгий вузький підземний хід у військових спорудах, при гірничих роботах») [СУМ II: 19], *авіалінія* («Постійний шлях літаків між населеними пунктами») [СУМ I: 9], *траса* («Водяний шлях») [СУМ X: 237], *міжпланетний шлях* («Шлях, що знаходиться між планетами») [СУМ IV: 728], *екліптика* («Велике коло небесної сфери, по якому відбувається видимий річний рух Сонця») [СУМ II: 458] та ін. Диференційними семантичними ознаками, які виділяються в межах цієї ЛСПГ (як бачимо з наведених прикладів) є: 'наземна локалізація', 'підземна локалізація', 'водна локалізація', 'повітряна локалізація', 'космічна локалізація'. Таким чином, внутрішнє структурування локусів на позначення шляхів цієї ЛСПГ здійснюється відповідно до виду середовища, у якому знаходиться шлях.

Диференціація номінацій шляхів може відбуватися також за ознакою характеру покриття дороги. Ця лексика репрезентує наземні комунікації. Інтегральною семою, що об'єднує слова-гіпоніми в цю ЛСПГ, є 'характер покриття шляху'. Наприклад: *бруківка* («Дорога, вимощена камінням») [СУМ I: 241], *зудрон* («Шлях, покритий такою речовиною») [СУМ II: 189], *лінія* («Шлях, полотно залізниці, трамваю, метро») [СУМ IV: 518] та ін. Вживання більшості лексем обмежене розмовним стилем та є похідними від слів, що позначають матеріал покриття.

Також розрізнення локусів на позначення шляхів може здійснюватися відповідно до виду транспорту, для руху якого вони призначені. Наприклад: *автомагістраль* («Дорога для масового швидкісного автомобільного руху») [СУМ I: 12], *каравановий шлях* («Шлях, по якому ходять каравани») [СУМ IV: 99] та ін. Інтегральною семою, навколо якої групуються лексеми цієї ЛСПГ, є: 'призначення для виду транспортного засобу'. Так само, як і попередня, ця ЛСПГ не ускладнюється додатковими видами семантичного зв'язку, оскільки прив'язаність номінацій до своїх денотатів зумовлює вузькість предметної семантики слів.

Окрему ЛСПГ «Частини шляху» утворюють локуси на позначення структурних частин шляху. Наприклад: *міст* («Споруда для переїзду або переходу через річку, залізницю, автомагістраль») [СУМ IV: 749], *узбіччя* («Бокова частина дороги, шосе і т. ін.; місце, простір вздовж дороги, шосе») [СУМ X: 404]. Ця ЛСПГ також входить до периферії ЛСГ «Шлях».

Отже, специфіка лексичної семантики локусів на позначення медіального простору сучасної української мови (мікрополе «Медіальний простір») полягає в її диференціації, внаслідок якої виділено ЛСГ, що об'єднують номінації проміжної території, межі та шляхів. Найвиразнішу семантику просторовості мають лексеми на позначення проміжної території, оскільки їх денотати представляють об'єкти місцевості. Проте незначне поширення поняття про медіальний край, державу в соціумі зумовило небагату його лексикалізацію в мові. Номінації межі передають семантику спеціально виділеного проміжку простору між іншими просторовими об'єктами. Ця ЛСГ не дуже поширена та диференційована, на противагу до ЛСГ «Шлях». До останньої входять лексеми на позначення смуги простору, що об'єднує два певні пункти, локалізується в об'ємному або площинному просторовому об'єкті. У її рамках виділяємо ядро (*дорога, шлях* та ін.) та периферію, до якої належать номінації, із семами 'вид середовища, у якому локалізовано шлях', 'характер покриття шляху', 'призначення для виду транспортного засобу', 'частина шляху'. У межах лексико-семантичної структури локусів на позначення медіального простору до ядра можемо віднести слова з інтегральними семантичними ознаками 'проміжна смуга простору' та 'шлях', оскільки вони найбільш виразно експлікують ідею простору, що поєднує. До її периферії належать лексеми з семантичною ознакою 'проміжна смуга простору'.

Медіальний простір є важливою частиною уявлення людини про світ. Його існування неможливе без існування інших світів. Але й інші світи ідентифікуємо через нього. Залежний характер поняття медіального простору зумовлює периферійність його лексикалізації в лексико-семантичній парадигмі локусів сучасної української мови. Дослідження цих номінацій у рамках мікрополя «Медіальний простір» репрезентує нові можливості осмислення назв простору як системи.

Література

- Бичко 1983: Бичко, З. М. Лексика для означення путей сообщения в украинском языке [Текст]: автореф. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.02 "Украинский язык" / З. М. Бичко. – К., 1983. – 24 с.
- Громко 2000: Громко, Т. В. Семантичні особливості народних географічних термінів Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини) [Текст]: дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Т.В Громко. – Кіровоград, 2000. – 194 с. – Бібліогр. с. 151 – 168.
- Жайворонок 2006: Жайворонок, В. Дорога [Текст] // Знаки української етнокультури: словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – С. 196 – 197. – Бібліогр.: с. 249 – 261. – ISBN 978-966-507-202-7.
- Закревська 1976: Закревська, Я. В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті [Текст] / Я. В. Закревська. – К. : Наукова думка, 1976. – С. 28 – 138. – Бібліогр.: с. 155 – 162.

- Клименко 2000: Клименко, Н. Ф. Назви місця [Текст] / Н. Ф. Клименко // «Українська мова». Енциклопедія / [Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін.]. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 365 – 366. – Бібліогр. с. 366. – ISBN 966-7492-07-9.
- Красних 2003: Красных, В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? [Текст] / В. В. Красных. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. – С. 297 – 315. – Бібліогр.: с. 341 – 374. – ISBN 5-94244-004-2.
- Кубрякова 2000: Кубрякова, Е. С. О понятиях места, предмета и пространства [Текст] / Е. С. Кубрякова // Логический анализ языка. Языки пространств / Отв. ред.: Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина. – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 84 – 92. – Бібліогр.: с. 91 – 92. – ISBN 5-7859-0174-9.
- Сірик 1998: Сірик, С. В. Назви доріг в українській мові [Текст]: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / С. В. Сірик. – Запоріжжя, 1998. – 205 с. – Бібліогр. с. 191 – 193.
- СУМ I: Словник української мови [Текст]: [в 11 т.] / [Ред. кол.: ак. І. К. Білодід (голова), к. філол. н. Л. С. Паламарчук (заст. голови), ак. М. Т. Рильський та ін.] – К.: Наукова думка, 1970. – Т. 1: А – В / [Ред. тому: П. Й. Горещкий, А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, Н. І. Швидка]. – 1970. – 799 с. – Бібліогр.: с. XII – XXVII.
- СУМ II: Словник української мови [Текст]: [в 11 т.] / [Ред. кол.: ак. І. К. Білодід (голова), к. філол. н. Л. С. Паламарчук (заст. голови), чл.-кор. АН УРСР Є. П. Кирилюк та ін.] – К.: Наукова думка, 1971. – Т. 2: Г – Ж / [Ред. тому: П. П. Доценко, Л. А. Юрчук]. – 1971. – 550 с.
- СУМ IV: Словник української мови [Текст]: [в 11 т.] / І. К. Білодід (ред., голова), Л. С. Паламарчук (заст. голови), Є. П. Кирилюк та ін. – К.: Наукова думка, 1973. – Т. 4: І – М / А. А. Бурячок, П. П. Доценко (ред. тому). – 1973. – 840 с. – Бібліогр.: с. 6.
- СУМ V: Словник української мови [Текст]: [в 11 т.] / І. К. Білодід (ред., голова), Л. С. Паламарчук (заст. голови), Є. П. Кирилюк та ін. – К.: Наукова думка, 1974. – Т. 5: Н – О / В. О. Винник, Л. А. Юрчук (ред. тому). – 1974. – 840 с.
- СУМ VI: Словник української мови [Текст]: [в 11 т.] / І. К. Білодід (ред., голова), Л. С. Паламарчук (заст. голови), Є. П. Кирилюк та ін. – К.: Наукова думка, 1975. – Т. 6: П – Поіти / А. В. Лагутіна, К. В. Ленень (ред. тому). – 1975. – 832 с.
- СУМ IX: Словник української мови [Текст]: [в 11 т.] / І. К. Білодід (ред., голова), Л. С. Паламарчук (заст. голови), Є. П. Кирилюк та ін. – К.: Наукова думка, 1978. – Т. 9: С / І. С. Назарова, О. П. Петровська, Л. Г. Скрипник, Л. А. Юрчук (ред. тому). – 1978. – 916 с.
- СУМ X: Словник української мови [Текст]: [в 11 т.] / І. К. Білодід (ред., голова), Л. С. Паламарчук (заст. голови), Є. П. Кирилюк та ін. – К.: Наукова думка, 1979. – Т. 10: Т – Ф / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк (ред. тому). – 1979. – 658 с.
- СУМ XI: Словник української мови [Текст]: [в 11 т.] / І. К. Білодід (ред., голова), Л. С. Паламарчук (заст. голови), Є. П. Кирилюк та ін. – К.: Наукова думка, 1980. – Т. 11: Х – Ї / С. І. Головащук (ред. тому). – 1980. – 699 с. – Бібліогр. с. 6.
- Степанов 1997: Степанов, Ю. С. Мир [Текст] / Степанов Ю. С. // Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – С. 95–131. – ISBN 5-88766-057-0.
- Топоров 2004: Топоров, В. Н. О понятии места, его внутренних связях, его контексте (значение, смысл, этимология) [Текст] / В. Н. Топоров // Язык культуры: Семантика и грамматика. К 80-летию со дня рождения академика Никиты Ильича Толстого (1923 – 1996) / Отв. редактор С. М. Толстая. – М.: Индрик, 2004. – 496 с. – С. 12–106. – ISBN 5-55759-281-X.
- ЛРС: Латино-русский словарь [Текст]: [16000 слов] / [сост. Д. И. Фомицкий; авт. совр. ред. Цимлова Л. Ф., Ширяева Т. А.]. – Ростов н/Дону: Феникс, 1998. – С. 307. – ISBN 5-222-00637-9.

Обоснована актуальність розгляду лексики, яка означає медіальне простір, і дефініцію терміна «локус», установлені основні категорії її ідентифікації в словарному складі сучасного українського мови, виділені і проаналізовані рівні лексико-семантичної структури, яку формує ця лексика.

Ключові слова: лексика, лексическа семантика, локус, лексико-семантична група, медіальне простір.

In this article the lexical semantic structure of locuses nominations of the intermediate space in the modern ukrainian language is analysed and its peculiarity is investigated.

Keywords: word, lexical semantics, locus, lexical semantic group, intermediate space.

Надійшла до редакції 12 січня 2010 року.